

SANTA ANNA, LA COVA DE SANT MARTÍ I L'ERMITA DE LA VICTÒRIA D'ALCÚDIA

Maria Francesca Rosselló

Actualment, Alcúdia (Mallorca) és coneguda i reconeguda per la seva riquesa patrimonial, i per la cura amb què el tracta. Però aquest concepte de patrimoni no es limita als edificis, les restes arqueològiques o els monuments, sinó que és un concepte molt més ample i més proper al concepte de patrimoni cultural i fins i tot al de paisatge cultural.

La manera de viure aquesta realitat cultural com una part important del dia a dia, ha fet que les festes i tradicions que s'hi desenvolupen no siguin representacions per a un públic espectador sinó que estiguin arrelades al sentiment de la gent que hi participa i les fa vives; dic això perquè essent Alcúdia un municipi abocat al turisme aquest fet hauria pogut desvirtuar les manifestacions que són motiu d'aquesta petita ressenya.

Des del final de la Dictadura fins a l'actualitat hi ha hagut un procés de recuperació de la cultura popular i participativa i això ha fet que algunes tradicions que havien caigut en l'oblit s'hagin recuperat o reactivat. Una d'aquestes seria la festa de Santa Anna.

Aquesta petita església de les que anomenam «de repoblació», data del segle XIII, obra de Diego Espanyol. Té una planta rectangular, coberta a dues vessants sostingudes per tres arcs apuntats. Està situada a mig camí entre Alcúdia i el seu port i orientada est-oest, ocupa part del que havia estat l'antiga ciutat romana de Pol·lèntia i, posteriorment, en època islàmica l'alqueria d'*Alborc* ('torre' en àrab), fins que després de la conquesta s'hi construí l'església que inicialment va rebre el nom de Santa Maria de la Torre¹.

En arribar a l'església ens rep un portal de mig punt, damunt el qual fins fa ben poc, s'hi podia veure una imatge de la Mare de Déu de la Bona Nova amb el Bon Jesús en braços, amb un colom entre les mans, sostin-

DORA RIUTORT

Oratori de Santa Anna (segle XIII).

guda per una mènsula en forma d'àngel que aguanta un escut nobiliari interpretat com dels Marrades (Virrei) o bé dels Gual (Governador d'Alcúdia)². La figura estava coberta per un dosseret amb ornamentació gòtica. Per coronar la façana hi trobam un campanar de paret.

Santa Anna ha passat per nombroses restauracions des de 1733 fins a 1980, que han anat canviant en part la seva fesomia. Igualment ha variat la intensitat dels oficis religiosos que s'hi celebraven, però en tot cas podem dir que s'ha mantingut la festa de Santa Anna, el dia 8 de setembre, Nativitat de Maria. Els actes lúdics i festius anaven precedits per un ofici religiós i consistien igual que avui en dia en corregudes de cavalls al cós.

Segons una acta municipal de 4 de setembre de 1859, podem veure com el consistori es feia càrrec de les despeses de la festa:

Con el fin de evitar el peligro que pudiera dar lugar el terraples o altura sostenido por las matas de sosa, vulgo, solsoras entre el coso y la laguna conocida con el nombre de Bassa Rodona, destinado a la carrera de hombres y cavallerias, que en obsequio de la festividad, que de muy remoto se celebra en esta ciudad la Fiesta de Santa Ana, el dia 8 de setiembre de todos los años, se pagaran de los fondos municipales la cantidad de 40 sueldos para nivelar i explanar el terreno³.

Actualment la festa se segueix celebrant amb força participació tan local com forana, amb el suport de l'ajuntament; i sembla que la recomanació que Don Bartomeu Serra ens feia, l'any 1990, farà ja quasi vint anys, de la importància de preservar les festes populars com a part important de la memòria del poble, s'hi ha seguit fidelment.

Un altre indret amb especial significació per als alcudienços és la

cova de Sant Martí, situada als peus del puig del mateix nom. Aquest lloc està marcat per nombroses llegendes i actualment és on es du a terme el pancaritat el Diumenge de l'Àngel. Repassant una mica la seva història veurem que, com molts d'altres indrets, està marcat per l'anar i venir dels esdeveniments de la vida d'Alcúdia.

La cova de forma irregular té una fondària de 14 m des de la superfície, que se salven amb una escala picada a la mateixa pedra de la cova decorada amb carasses. En l'interior es conserven dues capelles que ocupen dues endinsades naturals de la cova, una està dedicada a sant Martí i l'altra a sant Jordi. L'any 1887 ja tenia un aspecte molt semblant a l'actual⁴.

Les primeres notícies escrites daten de pocs anys després de la conquesta l'any 1268 i, segons Bordoy, constitueixen l'inici d'una primera etapa que aniria fins l'any 1507. Durant aquest període s'inicià la construcció de la capella dedicada a sant Martí (segle XIII) i ja durant els segles XIV i XV s'hi seguiren duent a terme intervencions, algunes finançades per la Universitat d'Alcúdia i altres per les donacions dels fidels.

L'any 1507, el 24 de febrer, amb motiu d'una gran sequera que patia no tan sols Alcúdia, sinó tota l'illa va tindre lloc el fet miraculós del Sant Crist, el qual va suar sang i aigua després de ser traslladat en processó fins a la cova. Les pluges vengueren

i la collita fou abundant. A partir d'aquí se n'estengué la fama i des de molts de pobles es desplaçaven fins a la cova demanant intercessió divina. D'aquests fets en tenim constància escrita al llarg dels segles XVI, XVII, XVIII i XIX.

No podem deixar d'esmentar la descripció completa que de la cova va fer l'arxiduc Lluís Salvador al *Die Balearen*⁵:

Según refieren algunos cronistas, los cristianos de la antigua colonia romana de Pollentia y Bocar se congregaban en esta cueva durante la época de las persecuciones y este culto cristiano se mantuvo ahí hasta el final del dominio árabe. Ciertamente, sin embargo, que en ese oratorio se dedicaron dos capillas, una a San Martín, obispo de Tours, y la otra a San Jorge el patrono de Aragón. La primera parece haber sido preferida ya desde tiempos antiguos y debió de construirse con humildes donativos en la primera mitad del siglo XIV, o tal vez tan sólo se reconstruyera entonces.

La segunda capilla dedicada a San Jorge, es de origen más moderno. Su construcción se realizó en el año 1632, como demuestra esta fecha grabada en la piedra. Desde la creación de estas capillas en la cueva se celebra cada año la segunda fiesta de Pascua en el santuario de San Martín. Tal vez también se celebrara ahí misa los domingos y días festivos; a veces los vecinos de Alcúdia se dirigían en procesión a ese lugar, en una costumbre que se mantuvo hasta el año 1830 cuando se suprimió ese culto. Se eliminó la puerta sobre la escalera y ahora ese antiguo lugar de culto y de fe sirve de refugio a los rebaños que por allí pacen.

La cueva es una gran gruta abierta en la roca de marés donde se ha ahuecado la piedra. Una escalera baja en dos tramos sobre arcos de segmento. Los lados de la escalera muestran aristas salientes y junto a los últimos peldaños corre un chorro de agua entre los bloques de roca. En el patio principal, con un pozo en el centro, se alza la capilla dedicada a San Martín, con arco gótico, arcos apuntados en su interior con nervaduras que se cruzan y capiteles acanalados que terminan en punta por abajo. Una columna derrumbada procede probablemente del antiguo altar. A la izquierda hay una pequeña cámara con portal lateral en el arco redondo y un acceso de gradas al primitivo púlpito, y en el interior de la cueva habitada por murciélagos, se halla una fuente de agua. A la derecha del patio principal se sitúa la capilla dedicada a San Jorge, con entrada en arco de medio punto reforzado por arbotantes. En la piedra clave, y asimismo en el altar de estilo renacentista en piedra, se representa a San Jorge en un bajorrelieve. Por encima de la boca de la cueva se levantaba antiguamente una bóveda cuyo portal, todavía en el año 1840, quedaba en pie.

La descripció és prou acurada i ens remet a alguns elements actualment desapareguts i a una problemàtica que no és aliena sobre la necessitat de preservar aquest lloc tan emblemàtic.

Fer aplecs a la cova es remunta al segle XIV, quan a Alcúdia la segona festa parroquial era la de sant Martí, dia 11 de novembre. Al segle XVIII ja s'hi feia el pancaritat que inicialment era el dimarts de Pasqua, tercera festa. Els actes duraven

DORA RIUORT

Festa de Santa Anna.

dos dies, amb oficis religiosos tant a la parròquia de sant Jaume com l'endemà a la mateixa cova. Un cop desplaçats fins allà autoritats i poble s'hi celebrava una missa solemne amb sermó i després es menjava pels voltants de la cova. Les autoritats ho feien a la taula de la posada. Les despeses corrien per part de l'obreria, que per al manteniment del culte i de la festa tenia guarda d'ovelles, els guanys de la qual hi anaven destinats. Igualment s'hi destinaven les aportacions dels fidels, «les donacions i obres afectaven tant la cova en si com la casa i el forn que hi devia haver devora en altre temps»⁶.

Actualment el pancaritat es fa a la cova Diumenge de l'Àngel. Seguint la tradició, no hi falta l'ofici i un concert de la Coral Ciutat d'Alcúdia, per acabar amb un dinar comunitari que reuneix gran quantitat de gent al voltant de la cova per menjar les darreres panades.

Jaume Vidal Alcover, al pregó de les festes de Sant Jaume de l'any 1985, fa una remembrança de les seves passejades per la cova amb aquestes paraules «...i descobria la cova dels Sants, l'oratori de Sant Jordi i Sant Martí mig esbucats aleshores, su-baix de la muntanya que pren nom d'aquests dos sants, tant nostres, tan vinculats des de sempre a la història de Catalunya i, per tant a la de Mallorca. D'aquelles incursions, en vaig treure profit per a les meves fantasies literàries, i el record d'aquelles pedres esculpades amb la cara del sant escampades amb desordre per la cova...»

La història de la cova ha passat per diferents moments, alguns més bons i d'altres no tant, per restauracions i fases d'abandonament. Actualment, i amb massa freqüència, ha estat notícia per actes vandàlics que han fet malbé algunes parts de les capelles i del conjunt de la cova amb pintades i destrosses. Esperem que d'ara endavant les aparicions a la premsa siguin per fer palesa la seva importància dins el conjunt patrimonial d'Alcúdia.

El tercer indret al qual farem esment és l'ermita de la Mare de Déu de la Victòria, situada a la península que separa les badies d'Alcúdia i Pollença. L'entorn privilegiat i la devoció dels alcudiencs a la Victòria des d'antic, el fan un dels llocs destacats del paisatge sentimental d'Alcúdia.

Abans de referir-nos a la festa anual del 2 de juliol, farem un breu recorregut històric fins a l'actualitat. La tradició situa la trobada de la imatge l'any 1300, però no es tenen referències documentals fins a darreries del segle XIV.

Fra Diego Garcia és considerat el fundador de l'ermita, però no sabem gaires coses de la vida d'aquest ermità, conegut per fra Diego. De fet no sabem si, com a vegades s'ha suposat era capellà de l'orde del Carmel. El que sí que consta en un document datat el 2 de novembre de 1403 és que el bisbe de Mallorca, senyor Lluís de Prades, donà a fra Diego permís perquè poguera dir missa al seu oratori, a la cel·la que ell tenia a la muntanya de la Talaia

d'Alcúdia, i que a més, aquella missa pogués servir també per altres ermitans o seglars que anessin allà. Aquest document té tots els requisits de la concessió canònica d'un oratori públic⁷.

Pareix que els carmelitans foren els responsables de la primera construcció i de la custòdia de la imatge, que a final del segle XV gaudia de gran devoció per part del poble. També se sap que durant el temps que durà la seva construcció, la Mare de Déu estava dipositada a la posada dels carmelitans, dins la vila d'Alcúdia, i era coneguda com la Mare de Déu de fra Diego.

L'any 1522 trobam el monestir construït i el seu prior, fra Antoni d'Àvila, com a Prior del monestir de la Mare de Déu de la Victòria aixecat a les muntanyes d'Alcúdia. D'això queda clar que el nom de la Victòria és anterior a la victòria dels alcudiencs damunt els agermanats; encara que la tradició popular associï el nom de la Verge a aquest fet.

Durant els segles XVI, XVII i XVIII les nombroses incursions de pirates que va patir la ciutat feren de la Victòria un indret perillós (1550, 1951, 1958, 1684 i 1735).

Hi ha una data que marcarà el futur de l'ermita el 5 de maig de 1643, els jurats d'Alcúdia nomenaren Patrona d'Alcúdia la Mare de Déu de la Victòria i fixaren la festa el 2 de juliol. A partir d'aquí l'ermita assolirà la seva fesomia actual en forma de torre de tres plantes d'aspecte sòlid i robust, dominant el paisatge damunt la badia de Po-

ARXIU MUNICIPAL D'ALCÚDIA

Ball a l'ermita de la MD de la Victòria.

Cova de Sant Martí.

llença. L'any 1704 encara que no ben acabada es va beneir la nova construcció que podrem donar per enllestida amb les obres del cambril per a la Verge l'any 1716.

Actualment podem distingir un conjunt d'edificacions amb una part civil i una religiosa.

La capella ocupa la part baixa de l'estructura i està coberta amb volta de canó amb tres trams i capelles laterals. El presbiteri està decorat amb un retaule barroc, amb cambril (1747), que guarda la Mare de Déu, que és una talla gòtica de final del segle XII.

A la part superior de l'edifici hi trobam l'hostatgeria, i just devora les cuines –tant un espai com l'altre recentment reformats.

El ballador i l'esplanada són els espais per excel·lència de la festa, la gent d'Alcúdia hi puja en romeria dos cops a l'any, un és el dimarts de Pasqua a fer el pancaritat que inicialment es feia a la cova de Sant Martí i l'altra els dies 1 i 2 de juliol, celebració de la Mare de Déu de la Victòria.

Referint-se al pancaritat «tradicionalment la visita al santuari es feia mantenint una espècie de protocol. La gent que hi volia participar es concentrava a l'esplanada de davant la Porta des Moll i esperava l'arribada del rector i el vicari, que abans de partir anaven a visitar les persones impedides [...] L'hora de la sortida era cap a les vuit del matí. Un poc més tard partia el capellà que havia predicat durant la Quaresma acompanyat d'una persona que li feia de guia.

Així com anaven arribant al santuari, la gent visitava la Mare de

Déu i si s'arribava amb temps, abans de la missa era costum cercar un lloc adequat dins la muntanya per dinar-hi a gust⁸.

Actualment no es matina tant, i aquesta tercera festa de Pasqua és dia feiner per a molta gent, així que majoritàriament s'hi puja amb cotxe. El dinar es fa a l'esplanada i l'Obreria d'Amics de la Victòria organitza una paella per treure fons per a la conservació de l'ermita.

Però la festa grossa és la que, just acabades les festes de Sant Pere, s'inicia al Port d'Alcúdia. La gent enfila cap a la Victòria. Els més valents a peu, i fins i tot corrent, i molts d'altres amb cotxes. La vigília de la festa, l'u de juliol, es fa missa, sopar i ballada acompanyada de bunyols, mistela i rom cremat. És l'inici de la celebració que l'endemà tindrà lloc a l'ermita.

El dia 2 de juliol, cercavila pel poble per recollir la gent, pujada i missa amb ofrena de camamil·la, correguda de joies i dinar. Després ball de bot amb la Banda de Música d'Alcúdia. El ball l'obri el batle i la seva parella amb una jota. Mentre dura el ball es tiren confits i avellanes, que després els nins i nines recullen fent bulla. La ballada dura fins mitjan capvespre i després alguns acaben la festa amb una capfíco a l'illot i davallen a peu cap a Alcúdia.

L'origen de la festa es remunta a mitjan segle XVII, i encara que l'accés a l'ermita era difícil, la festa era grossa i no hi faltaven ni les autoritats ni el poble. L'ofici i un dinar compartit, pagat pel santuari n'eren els actes principals.

A mitjan segle XIX les despeses de la festa i en part les del manteniment de l'ermita se sufragaven amb les captes que feien el obrers, no tan sols a Alcúdia sinó també als pobles veïns.

Cap als anys cinquanta del segle passat, la festa s'hi va reprendre amb força, s'aprofitava per netejar, emblanquinar i embellir l'indret. Els obrers captaven per les cases acompanyats per una colla de xeremiers, per fer front a les despeses. També per aquest motiu hi havia una caixa per a almoines que es tancava amb tres claus, i que el dia mateix de la festa s'obria en presència del batle, el rector i l'obrer. Una cosa que ha canviat és el ball, que en aquells temps era de pagament i constituïa una font important d'ingressos, concretament l'any 1948 va pujar a 245 pessetes⁹. Però aquest fet era conegut, des del segle XIX i com ja he dit ajudava a mantenir el culte i la festa.

No vull acabar aquesta petita ressenya sense fer un especial esment a Don Bartomeu Serra Martí, autor de bona part de la bibliografia que he fet servir, agraint-li la tasca que va fer a favor de la conservació de la memòria històrica d'Alcúdia.

Notes

1. A. Domingo, G. Druguet, A Mas. De Sant Jaume de Guinyent a Sant Jaume d'Alcúdia. *Els Canvis en la distribució del poblament concentrat en el terme de la parròquia de Sant Jaume de Guinyent (1230-1350)*. II Jornades d'Estudis Locals. Ajuntament d'Alcúdia, 2002. pàg. 57-58.
2. Bartomeu Serra Martí. *Oratori de Santa Anna*. Publicacions de la Parròquia d'Alcúdia, 1. Palma 1990.
3. Íbidem.
4. Rafel Bordoy Pomar, *La Cova de Sant Martí i el Sant Crist d'Alcúdia*. Ajuntament d'Alcúdia 2006. pàg. 13: «La descripció que es fa del conjunt a l'article publicat al butlletí de la Societat Arqueològica Lul·liana, el 25 de juliol de 1887, coincideix en les seves formes amb el seu aspecte actual».
5. Archiduque Luís Salvador. *Las Baleares. Descritas por la palabra y el dibujo (Die Balearen)*. José J de Olañeta Editor. Palma 1984. pàg. 323, 324.
6. B Bordoy, Alcúdia 2006, pàg. 15.
7. Bartomeu Serra Martí. *El Santuari de la Mare de Déu de la Victòria*. Quadern d'Alcúdia, 9. Ajuntament d'Alcúdia, 2002, pàg. 22.
8. B. Serra Martí. *Alcúdia*, 2002, pàg. 93.
9. B. Serra Martí. *Alcúdia*, 2002, pàg. 96. Acta de 21 de setembre 1948 en què es va presentar la liquidació dels ingressos i despeses de la festa del 2 de juliol.